

KOLTAI TAMÁS

Nem hiszem el

■ PETER SHAFFER: AMADEUS ■

Már az is meglepő, hogy Shaffer affektált giccsét, amely a beavatottság érzetét hivatott fölkelteni a félművelt polgárban, és azzal hízeleg neki, hogy az alkotó zseni pszichéjébe nyer betekintést, egyáltalán bemutatják Kaposváron. Ha ezt három-négy évvel ezelőtt megjósolják, nem hiszem el. (Miként a darab „szellőcskéi”, a *venticellók* azt, hogy Salieri megmérgezte Mozartot.) Nemrég Komáromban és Szatmárnémetiben két kitűnő előadás megmutatta, hogyan lehet „ellenrendezni” az *Amadeus*; palira venni a pipiskedő szerzőt, beinteni a konszolidált polgári öntetszélgségek, fanyarul semlegesíteni a kiszámítottan megszóltatott, az adott dramaturgiai összefüggésben hatásvadász Mozart-zenéket, amelyek ravaszul rásegítenek a szituációkra, és mellesleg tökéletesen lejátsszák a placról a gyanútlan Shaffert. Valami hasonlót lehetett várni a szerb vendégrendezőtől, Rale Milenkovićtól is, aki több kaposvári stúdió-előadásban kivételes ta-

nújelét adta eredeti tehetségének. Milenković rendezései, a *Leenane szépe*, a *Murlin Munro* és az értékelhető darab híján bámulatos vizuális kompozícióvá fejlesztett *Volt lelkek* életerős, nyers, vadul groteszk és a valóság brutalitása iránt irigylésre méltóan elfogult *kritikust* reveláltak. Amellett a színház eszközeit magas szinten birtokló abszolút profit, különleges képalkotó és rendteremtő fantáziával. Kijárt tehát neki – és megnyerően vad, polemikus személyiségének – a kaposvári nagy színpad. Talán nem épp a petyhüdt polgári *Amadeus*. Kár műtűrkét bízni a robusztus alkatra. Ha összetöri, az is legföljebb érdekes, ám nem nagy teljesítmény. De még csak össze sem törte. Megrendezte, ahogy kell, valamivel stilizáltabban és ironikusabban az előírtnál, kevesebb romantikus édelgesszel és több teátrális vitalitással – de lényegében szabályosan és meglehetősen érdektelenül. Még így is a darab történetének legjobb magyar előadása lett a két, határon túli produkció után – ez azonban Milenkovićtól és Kaposvártól kevés.

A félművelt, sznob középosztálynak hízelkedő *Amadeusszal* a másik gond az, hogy itt és most végképp időszerűtlen. Shaffer Salierijének lelki válsága abban áll, hogy sikeres, holott ő tehetséges szeretne lenni. Ez ma enyhén szólva atipikus. A mai Salieri fűtyül rá, hogy tehetséges-e, neki épp az a becsvágya, hogy sikeres legyen. Shaffer Salierije tisztességet fogad az istennek a vágyott tehetség fejében; a mai Salieri bármit megfogad az ördögnek a vágyott siker fejében. Shaffer Salierije szenved a középszerűségtől, és ezáltal (no meg azért, mert ő legalább fölismeri Mozart zsenijét) némiképp túlemelkedik a középszerűségen; a mai Salieri a zsenitudattól szenved, vagy inkább szenved (főleg attól, hogy mások nem ismerik föl benne a zsenit), és ezáltal távol kerül a középszerűségtől is. Az „eredeti” Salieri legalább tisztában van vele, hogy a tehetség isteni adomány. Konfliktusának lényege a tévedés, miszerint ezt az adományt hitbuzgósággal és aszketizmussal kell kiérdemelnie,

Nagy Viktor (Mozart), Varga Zsuzsa (Konstanze) és Kovács Zsolt (Salieri)

Simarai fotó

Varga Zsuzsa és Nagy Viktor

ami a konformista konfliktusa, s így inkább komikus, mint tragikus, de mindenesetre groteszk. Főként, hogy a másik póluson „az isten kegyeltje”, a zseniális Mozart minden, csak nem erkölcsös, illedelmes vagy decens, vagyis maga a nonkonformizmus. Az egyik oldalon tehát egy „értékes művész” áll, aki alku tárgyának tekinti a tehetséget, hajlandó érte „erkölcsöt fogadni”, sőt lemondani az élet élvezetéről; a másikon pedig egy *alkotóművész*, akinek eszébe sem jut a tehetséggel bízni, alkudozni, pláne kufárkodni, ő egyszerűen tehetséges. Ez létező konfliktus, csak az a baj vele, hogy Shaffer rettentően komolyan veszi (talán mert a saját problémája), és ahelyett, hogy a konformista szatírját írná meg, megírja a kétségbeesésében démonivá lett középszer tragédiáját. Az ő Salierijének az istenben való csalódásától előbb öngyötrővé, aztán intrikussá, végül (legalább lélekben) gyilkossá kell válnia, ami biztos út a melodráma felé. Ez persze érthető, ha meggondoljuk, hogy maga Shaffer a közönség miatt, amelyhez szól (vö. pénztári bevétel), nem engedheti meg magának a nonkonformizmus luxusát. Sem Salierit, sem a „középszerű utókort” nem bánthatja meg túlságosan, mert esetleg nem találunk jegyet venni a darabjához, és nem visszük *sikerre*. Mozartról is be kell bizonyítani, hogy a nonkonform külsőségek alatt érző s legalább ijedtében hívó lélek lakik. Így lesz a darab végkicsengése tragipatetikus, amit csak egy következetes szatirikus látásmód billenthetne „helyre”.

Milenković törekszik is a szatírára. A pedáns, pákosztos, édeségmániás Salierizhez a legváratlanabb pillanatokban betoppan az inasa (Tóth Eleonóra) és a szakácsa (Márton Eszter) egy-egy ruhadarabbal vagy süteményestállal, esetleg dagasztófazékkal föl-szerelve. A két hírharang „*venticello*” (Fekete Katalin és Serf Eged) afféle Bobcsinszkij–Bobcsinszkij párosként tülekszik, egy

alkalommal, talán az utókor szellemét megtestesítve, fejfelé lógnak az ablakkeretben. Ők illusztrálják a szóban forgó operaelőadásokat is, például a *playback Figaro*-kettőst vagy a kicenzúrázott néma balettbetétet. Ez szellemes stilizáció, bár néha következetlen, mert a virtuóz Konstanze-áriához (így, K-val) a *Szöketés*-ből mégiscsak meg kell jeleníteni Cavalieri kisasszonyt (Kecskés Krisztina), aki látványos *playback*-koloratúrákat produkál, s közben a háttérben megjelenik a (kaposvári) színházbeli tükörképe, sőt maga a nézőtér is földereng opálos fényben. Bizonyos zenéknél ez többször megismétlődik, ami ugyan hatásos és szép, de éppen azt az áhítatos illúziót kelti föl, amelyet az előadás más helyen le akar rombolni. Olyan mozzanat is akad, amely alulinformál a szituációról, például hiába érdekes *A varázsfuvola* bemutatójának stilizált plebejus sokasága, amely a végén a vállára emeli Mozartot, ha magáról az előadásról nem kapunk képet, és így a kevésbé beavatottnak érthetetlen marad, miféle szabadkőműves-jelképeket reklamál rosszállóan Van Swieten báró (Csernák Árpád).

Az előadás viszonylag takarékosan bánik a zenével és a látványossággal, ami a javára válik. A képi egyszerűség és nagyvonalúság a produkció legfőbb erénye. Juraj Fabry kifésztett túllőkből könnyedén föl-le suhanó, áttetsző keretrendszert épített, amely hátrafelé párhuzamosan többször megismétli ugyanazt a képelt architektúrát, azonos helyen – középen – kivágott, finoman díszített ajtókkal. Ez képes elegánsan földézni a palotabelső perspektíváját, miközben tetszés szerint szűkíti-bővíti a játékteret. Néhány exkluzív ízlésre valló bútor és Szűcs Edit választékos, tartózkodó előkelőségre utaló jelmezei – udvari, formalizált etikett egyfelől, nonkonform, de nem kirívó lazaság másfelől – megteremtik a látvány összehangolt, a rendezői elképzelésnek megfelelő harmóniáját. Beletartozik az összképbe az udvari slepp uniformizált, finomkodó, rokokó kellemkedéssel kivitelezett mozgása (Tóth Richárd), ahogy tömbszerűen zárt rendben, kötelező koreográfiával követik a császár váratlan helyváltoztatásait. Az elképzelés és a megvalósítás tökéletes, mindamelllett úgy gondolom, hogy a kaposvári csapat (nem szívesen nevezném statisztériának) valahogy már túl van ezen a személytelen stilsztikai demonstráción. Az ő erejük épp a tömeg árnyaltabb, személyesebb, egyéniségekre lebontott megjelenítésében rejlik. Az arcok és az arcok mögötti gondolatok láttatásában. Nem volnék meglepve, ha nem elégténe ki őket ez a tömegstilizációs ujjgyakorlat, és őszintén szólva engem sem elégít ki. Ezt máshol is láthatom. Kaposvár épp attól Kaposvár, hogy ott olyasmit láthatok, amit máshol nem. Tóth Géza és Karácsony Tamás is személyes szélsőségig tudná vinni a konvencionális udvari embereket, ha ilyen irányú fölkerést kapna.

Valójában két – némi jóindulattal négy – szereplőnek van esélye a karakterizálásra. Kovács Zsolt aszketikus, szigorú, intellektuális alkata jól illik Salieri, a tudós zeneszerző („*compositor doctus*”) merev, kedélytelen, a szabályok dogmatizmusát maximum édességnyalakodással föloldó akadémikus művész portréjához. Látványos, ahogy a keretjáték tolokocsis, agg narrátorából monológ közben visszafiatalodik a virágzó férfikor valamiképp mégis öregesen skrupulózus Salierijévé – ezt a metamorfózist még egyszer megcsinálja, de másodszor már kevésbé érdekes –, és ebből fejleszti ki a későbbi intrikust. Kovács kivételes színész, pontosan kikeveri az irigykedő és gyűlölködő középszer kettősségét – érdekes, hogy a szíve mélyén titkolt, szinte atyai imádat az ifjú zseni iránt hidegen hagyja –, ám kevesebb szint, önreflexiót, a kivilágított nézőtér iránt érzett megvető fölnyit érzékeltet, mint amennyit rendezői empátiával megmutathatna. Fölebred a gyanú, hogy Milenkovićot nem igazán érdekelte a zsenialitás után epekedő Salieri lelki háztartása, amit meg tudok érteni; ebben az esetben újra fölmerül a kérdés: akkor minek kellett megrendeznie?

A Mozartot játszó Nagy Viktorral az az aggály, ami a szerep összes alakítójával: hogyan lehet megmutatni az infantilizmusban a géniust? Nagy Viktor úgy dönt, hogy egymás után, úgyszólván időrendi sorrendben, ami nem a legjobb megoldás. Először látjuk az idiotisztikus vihogót, aki bakkecske módjára ugrándozik, utána a megkomolyodó tragikus művészt. De ez nem így működik; viszont hogy hogyan, arra nincs recept, és Nagy Viktor nem is talál. Mindenesetre nem látjuk a gyerekeségben az átszemléltetést és viszont. Papíron jó ötletnek látszik, hogy Mozart nem imitálja, hogy zongorázik és vezényel – ha rosszul csinálja, akkor borzalmas, ismerjük a példát –, csak a zongora fölé emeli a karját, és a zene megszólal. De ez a Mozart-zene győzelme, nem a színésze, s ha az előbbiben akarok részesülni, koncertre megyek, nem színházba, vagy otthon fölteszem a lemezt. A színházban a színész virtuozítására vagyok kíváncsi; természetesen nem mint zongoristára vagy karmesterre, hanem mint a teljes belső habitusával, valamint gesztusrendszerével átlényegülő lélek- és testzsonglőrre. Ezt pedig a rendező nem játszhatja el a színész helyett.

Varga Zsuzsa közismerten remek karakterszínésznő, akinek a karaktere nagyon távol áll Konstanze Weber ártatlanul romlott, édesded, duzzogó kislányosságától; a Salierinek való provokatív fölkínálkozás jelenetében például távolról sem derül ki a fruska-naiva durva kettős játéka: a kurvoid nyíltságba rejtett megvetés. (És vajon mi okból ejtik a nevét franciásan, „konsztanzs”-nak? Szándékosságot nem vélvén fölfedezni – ahhoz hangsúly kellene –, a nem tudásra gyanakszom.) Kocsis Pál fontoskodó művészbarrát II. Józseféből nem eléggé jön ki a stupiditás ironiája, aminek csalhatatlan jele, hogy a közönség alig érzékeli a „na ja, mit lehet tenni?” ismételtetésének – zavart tanácsstalanságból és tekintélyörzésből származó – bornírt ürességét.

Az előadás végét a rendező játssza el, a zongorájának dőlve elhalálozott Mozart térbeli ellenpontján megjelenik egy copfos fiúcska árnyképe, lehet a kisfia, lehet egykori kisgyerek önmaga (ez szép és megható!), ezalatt az előtérben az újra elaggott, tolószékes Salieri felvágja az ütőerét (csorog a vér!), a „venticellók” pedig a levegőben hintázva nem hiszik el.

Tulajdonképpen nehezen is hihető, nem ez az átlagosan jó előadás, amelyet még ma is megirigyelhetne bármelyik magyarországi színház, hanem maga az *átlagosság*, amelybe Kaposvár az elmúlt egy-két évben fokozatosan belesüllyedt. Ezt a színházat harminc évig éppen az átlagból való kiemelkedés, az esztétikai különösséggel párosult szakmai elmélyedés tette páratlanú. Egy ideje azonban a csalhatatlan erőző jelei mutatkoznak, mindenekelőtt a „valami akarás” hiányában, a műsorpolitikában, a rendezőválasztásban – szerencsére legkevésbé a társulat szakmai-etikai minőségében. Intő jel, hogy míg egészen a közelmúltig egyértelmű volt a mondanivaló és a megvalósítás optimális igénye, ami még a kevésbé sikerült előadásokat is félreismertethetetlenül „kaposváriává” (értsd: élvezhetővé) tette, addig a legutóbbi szezonokban elszaporodtak az átgondolatlan, sikerületlen és ami rosszabb: fölösleges produkciók. Amelyekről nem lehetett tudni, miért mutatták be. Kaposváron ilyesmi korábban nem volt. Másfelől az igazi, nagy revelációk is hiányoztak. Úgy gondolom, a *Megbombáztuk Kaposvárt* óta (2000. október 13.) csak egyetlen akadt: az *Erdő*. Ez Kaposvártól kevés.

A kaposvári „csodának” már sokszor jószólták a végét, főleg a rosszindulatú szakmabeliek viselték el nehezen, hogy egy színház harminc évig folyamatosan képes megújulni, és nemcsak az élvonalban tud maradni, hanem bizonyos értelemben a *legjobb* is. Ez mindenekelőtt Babarczy Lászlónak köszönhető, aki Zsámbéki Gábor és vezető művészek Nemzeti Színházba való távozása (1978) után nemcsak fönttartotta a színvonalat, hanem Ascher Tamással együtt új aranykort teremtett. Babarczy érdemei vitathatatlanok; ha valaki, ő az, aki mint igazi színházteremtő minden el-

ismerést megérdemel. A közeljövőben lejáráó mandátumát azonban nem kívánja meghosszabbítani: úgy döntött, nem indul az esedékes igazgatói pályázaton. Döntése már csak azért is méltánylandó, mert ritka önismeretre vall. Úgy tetszik, kifáradt, kívülről is látható, hogy az utóbbi időben nem figyel oda eléggé a színházra; mi másnak tulajdoníthatnánk a hanyatlás jeleit, mint a vezetők gyakori abszenciájának? Más színház már régen szétesett volna a törődés hiányától; Kaposvárt még összetartja a falakba épült közösségi erő. De meddig?

Nyilvánvaló, hogy az igazgatóválasztás döntő lesz a Csiky Gergely Színház jövője szempontjából. Sajnos tagadhatatlan, hogy Babarczyhoz (vagy Ascherhez) hasonló formátumú, vezetésre alkalmas művészszemélyiségek nincsenek a láthatáron. Nemcsak Kaposváron, máshol se. És nemcsak tekintélyes, profi, az *anyaggal* – emberrel, pénzzel, működéssel – bálni tudó vezetőket kell találni, hanem olyanokat, akiknek agyuk is van, szellemi irányt is képesek kijelölni, és nem kevesebbre vállalkoznak, mint arra, hogy meghatározzák, *milyen színházra van szükség*. Ez épp Kaposváron, ahol a színház harminc évig a szó jó értelmében gondolkodást, életformát, társadalmi magatartást alakító, provokatív erkölcsi-esztétikai tényező volt, parancsolóbb, mint bárhol máshol. És nem lehet kibújni alóla azzal, hogy a mai megváltozott világ már mást kíván; lehet, hogy eszközeiben mást, de tartalmában nem. Épp a közelmúlt magyarországi ütközései – Kaposváron is – jelzik, hogy változatlanul szükség lenne az etika és az esztétika nevében fölforgató (szubverzív) színházra. Az országos és helyi otrombaságok nem egy jelensége lázíthatna joggal színházi válaszra. Lehet, hogy miként Hamlet mondja, „nagyon tühegyre vennők, ha így vennők”, de hát lehet-e nem *így vennie* egy tisztességes színháznak?

A jövődö vezetőnek (hogy kikből áll majd, nem tudni, egyelőre pletykákat, kombinációkat, s ami a legrosszabb: politikai mozgolódást érzékelné) nem lesz könnyű dolga; Babarczy gombra céltudatosságának bravúrja, amellyel furamód mégis kezelni tudta a színházidegen hatalmasságokat, csinovnyikokat, minden lében kanál pártpolitikusokat – ráadásul bármely érában –, és közben független birt maradni, valószínűleg követhetetlen. A művészi koncepciót újra kell gondolni. Ascher katonás és nemzetközi elkötelezettségei folytán várhatóan egyre ritkább vendég lesz, és Mohácsi János öntörvényű színházán kívül mostanság nincs jelen Kaposváron markáns, átható színházi gesztus; Keszég Lászlótól várható még, hogy létrehozza a magáét, ha sikerülne viszatérnie korábbi Shakespeare- vagy Wedekind-rendezéseinek karakteréhez. Ráadásul Mohácsi mintha háttérbe szorulna; remélhetően csak az erejét tartalékolja. Biztató viszont, hogy van fiatal rendezőtehetség, méghozzá „saját nevelés”: Kelemen József. Másfelől van, sajnos, fölhígulás is. És volt néhány méltatlan produkció.

Nehéz felelősség a kaposváriaké: a múlt kötelez. Aki ezen a színházon nőtt fel – merem állítani, hogy az ismert áttételeken keresztül a szakma és a közönség jelentős hányada –, nem adhatja alább. Ha akad, aki az ellenkezőjét állítja, akkor sem hiszem el.

PETER SHAFFER: AMADEUS (Kaposvári Csiky Gergely Színház)

FORDÍTOTTA: Vajda Miklós. **DRAMATURG:** Spiró György. **DÍSZLET:** Juraj Fabry. **JELMEZ:** Szűcs Edit. **ZENE:** Márkos Albert. **VILÁGÍTÁS:** Bányai Tamás. **KOREOGRÁFUS:** Tóth Richárd. **RENDEZTE:** Rale Milenković.

SZEREPLŐK: Kovács Zsolt, Nagy Viktor, Varga Zsuzsa, Kocsis Pál, Tóth Géza, Karácsony Tamás, Csernák Árpád, Ébl Helga, Serf Egyed, Tóth Béla, Tóth Eleonóra, Márton Eszter, Horváth Zita, Kecskés Krisztina, Kósa Béla, Cseszárík László, Fábrián Zsolt, Szvath Tamás, Gothár Márton, Szabó Tímea, Pálffy Zsuzsanna, Kántor Anita, Kolompár Gitta, Hatvani Mónika, Horváth Eszter, Sebesi Tamás.